

ATTORNEY GENERAL'S OFFICE	
INITIALS: <i>J.H.</i>	DATE: <i>16/04/24</i>
☒ File	☒ Website
☒ Database	☐ Social Media
☒ Email internal	☐ _____

POLISI
-v-
VASI TAIAMONI VEHIKITE

TU‘UTU‘UNI

‘IA: FAKAMAAU POLISI MA‘ŌLUNGA TAVO-MAILANGI
Ongo fa‘ahi: Sesilia ‘Eliesa ma‘ae Talatalaaki
Alyssa Kafoa ma‘ae Faka‘iloa
‘Aho Hopo: 20 Fepueli 2024
‘Aho Tu‘utu‘uni: 18th Epeleli 2024

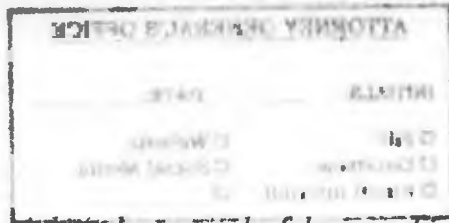
A. Ko e faka‘ilo‘

1. ‘Oku faka‘ilo ‘a e Faka‘iloa‘ ki he ngaue‘aki ‘o ha ngaue ke fakamamahi mo fakatupu ha maumau ‘aki hono tuku atu ha fetu‘utaki faka‘elekitulonika maumau ai ‘a e kupu 4(1)(a)(b) Lao ki he Ngaahi Hia ‘o e Fakamamahi ‘aki ‘a e Fetu‘utaki Faka‘elekitulonika. ‘i he‘ene matu‘aki¹ ta‘etokanga ki he ngaahi ola kane post ‘i he‘ene facebook account ko e Vasi Vehikite, ‘o pehee “*PISILA KULI TA‘E TALAUSESE, PALA HUHUA ENA NE TOHOTOHO AIE SIUAKI HO TUONGA‘ANE HOMOU KI‘I NIECE KO E MEA IA ‘OKU UI KO E HUHUA* mo ha ngaahi lea kehe pe, ‘o fakataumu‘a ki he mamahi ka ko Siuaki Livai, kene fakatupu ai ha lotomamahi mo e maumau ki he mamahi pea mo hono Uaifi, fanau ka e pehee ki hono famili.

E. Ko e Lao, Fatongia ke fakamo‘oni mo e Ngaahi ‘elemeniti ‘o e hia

2. Fakatatau ki he kupu 4(1)(a)(b) ‘o e Lao ki he Ngaahi Hia ‘o e Fakamamahi‘aki ‘a e Fetu‘utaki Faka‘elekitulonika:

¹ Ko e liliu eni ki he tohi fekau ‘i he ‘aho ne fanongoa ai e hopo ka ki mu‘a e kamata e hopo ‘a e Talatalaaki, hili ‘a e kole ‘a e Talatalaaki pea ‘ikai ‘iai ha fakakikihi ‘a e Faka‘iloa pea tali he Fakamaau‘anga‘ ni.

“4. Ngaue ‘aki ‘o ha ngāuē ke fakamamahi mo fakatupu ha maumau ‘aki hono tuku atu ha fetu’utaki faka’elekitulonika

(1) Kuo pau ke ‘ikai ha taha, pe ‘i he taumu’a, pe matu’aki ta’etokanga ki he ngaahi ola ke –

(a) fakamamahi ‘i ha taha kehe ‘aki hono ngaue ‘aki ha fetu’utaki faka’elekitulonika; pea

(b) ko hono ola, ‘oku fakatupu ha maumau ki he taha koia, pe ki ha taha kehe.”

3. ‘Oku ou tomu’a fakamanatu kiate au ko e fatongia ia ‘a e Talatalaaki ‘i he hopo ni kuo pau kene fakamo’oni ‘i ‘a e ngaahi ‘elemeniti kātoa ‘o e hia ‘oku faka’ilo kiai ‘a e Faka’iloa’ ke ‘ikai ke to e ‘iai ha veiveiua fakapotopoto ‘a e Fakamaau’anga ni ko e faka’iloa na’a ne fakahoko ‘a e hia’ ni, ‘aia ‘oku anga peheni:

i. Ko e faka’iloa (Vasi Vehikite);

ii. ‘I he ‘aho 19 ‘Epeleli 2023;

iii. ‘I he facebook platform;

iv. Na’e matu’aki ta’etokanga ki he ngaahi ola;

v. Ka ne fakamamahi ‘i ‘a Siuaki Livai ‘aki ‘a ‘ene ngaue’aki ‘a e Facebook Platform ‘o ne tohi ai “PISILA KULI TAE TALAUSESE, PALA HUHUA ENA NE TOHOTOHO AI E SIUAKI HO TUONGA’ANE HOMOU KII NIECE KO E MEA IA ‘OKU UI KOE HUHUA...”;

vi. Ko hono ola ‘oku ne fakatupu ‘oku ne fakatupu ha maumau kia Siuaki Livai (*maumau fakaeongo (emotional harm), maumau fakae’atamai (mental distress)*) pea mo hono famili.

4. Ne felotoi ‘a e ongo fa’ahi ‘o fakahū ‘a e fakamo’oni fakahāhā ‘a e Talatalaaki ‘o anga peheni:

4.1 Exhibit 1: Tatau ‘o e peesi biodata ‘i he paasipooti Tonga ‘a Siuaki Livai²;

4.2 Exhibit 3: Tatau ‘o e Diary of action ‘a e Polisi³

4.3 Exhibit 4: Tatau ‘o e worksheet ‘a ‘ofisa Sione Finau⁴.

² Peesi 1 ‘o e pepa ngaue ‘a e Talatalaaki

³ Peesi 14 ki he 18 ‘o e pepa ngaue ‘a e Talatalaaki

⁴ Peesi 19 ‘o e pepa ngaue ‘a e Talatalaaki

5. Na`e kole he Talatalaaki` ke fakahū `a e hiki tatau (copy) `o e screenshot `o e post⁵ ne fai`aki e launga` pea `oku makatu`unga ai `a e hopo` ni, hili e kakato e fakamatala fuakava `a `ene fakamo`oni fika 1 ko e Mamahi`, Siuaki Livai. Na`e fakakikihi`i ia he Fakafofonga ma`ae Faka`iloa `o pehē `oku `ikai `omi he la`ipepa` ia `a e properties pe ko e ngaahi fakaiikiiki `a hono tauhi (storage); mo e feitu`u `a e me`a koeni - electronic device.
6. Na`a ku tu`utu`uni ai, teu faka`atā ke ngaue`aki `a e hiki tatau `o e screenshot `o e post he toenga `a hono fanongoa `a e hopo` ni pea teu toki fai ha tu`utu`uni ki hono tali pe ta`e tali `a e fakamo`oni fakahāhā koeni` `i he`eku tu`utu`uni koeni`, `o makatu`unga he fakakikihi `a e Faka`iloa` `ka e pehē ki he`eku fiema`u ke fakakau `i he malanga tapuni `a e ongo fa`ahi` `a `ena fokotu`u fakalao ki he `isiu koia`.
7. Ne faile mai `a e Malanga Tapuni `a e Faka`iloa `i he `aho 18 Ma`asi 2024
8. Ne faile mai `a e Malanga Tapuni `a e Talatalaaki `i he `aho 3 `Epeleli 2024
9. Ne to e faile mai `a e fokotu`u makehe mo e fakamalanga tanaki mai `a e ongo fa`ahi `i he `aho 15 `Epeleli 2024 `i he `isiu `o e fakakikihi ma`ae Faka`iloa ki hono fakangofua ke ngaue`aki `a e hiki tatau `o e screenshot `o e post ke hoko ko e fakamo`oni `i he hopo` ni.

F. Fakamatala Fakamo`oni `a e Talatalaaki

PW 1: Siuaki Livai

10. Na`e fakamo`oni fuakava `a e fakamo`oni `o ne pehe:
 - 10.1 `oku ne ta`u 63 mei Mu`a `Eua ka na`a ne nofo Hawaii.
 - 10.2 Ko e ta`u eni `e 1 mo e konga `ene foki mai `o nofo `i Mu`a, `Eua ka `oku fepuna`aki pe he vaha`a `o Tonga mo Hawaii tu`o 2 pe 3 he ta`u `o sio ki he fanau mo e famili `iai. Ko e tangata`i fonua Tonga ia pea `oku ne ngaue`aki `ene paasipooti Tonga.
 - 10.3 Koia mo e faka`iloa `oku na famili `i he tafa`aki `ene tamai ko `ena ongo kui tangata ko e ongo tautehina.
 - 10.4 `Oku ne `ilo lelei pe `a e faka`iloa pea na`a na friends pe mo e faka`iloa `i he FB ka `oku `ikai kena to e friends he FB fakafuofua ki he konga ki mui `o e ta`u kuo`osi ki he laine Sune 2023.
 - 10.5 Na`e `ikai kene fakapapau`i `a e `aho`, ka na`a ne fakafuofua ki Ma`asi pe ko `Epeleli `o e ta`u kuo`osi na`e sio ai ki he post lea tohotoho ange kiai `i he peesi FB

⁵ Peesi 2 `o e pepa ngaue `a e Talatalaaki

- 'a Vasi pea ko 'ene manatu'i he na'e 'i Tonga ni he vaha'a taimi koia pea ko e 'uluaki uike 'o Mē ne toki 'alu ai ia mei Tonga' ni ka kuo ne 'osi sio ki he post.
- 10.6 Ko e hingoa 'o e peesi ne hā ai e post ko Vasi Vehikite.
- 10.7 'I he'ene fuofua taimi ne sio kiai, ne 'ikai kene lava 'o lau pea ne faitaa'i (screenshot) leva 'aki pē 'ene telefoni kene toki lau 'i ha taimi kehe.
- 10.8 Ko e post na'a ne sio ai ko e peheē na'a ne tohotoho 'ene niece pea ko e me'a ne tau kehe kiai 'o makehe ia mei he ngaahi post ki mu'a 'a e faka'iloa kiai, he ko e tu'o lahi 'ene fai pehē, 'o hange ko 'ene lau ange kiai fekau'aki mo e ngaahi me'a kehe 'o kau kiai 'ene kākā, kai pa'anga, ngaahi me'a kau ki hono sino 'oku ihupe'e moe fanga ki'i me'a makehe.
- 10.9 'I hono fakahā kiai e peesi 2 'o e pepa ngaue 'a e Talatalaaki, na'a ne fakapapau'i ko e me'a koia na'a ne sio kiai 'i Mē.
- 10.10 Ko e hingoa Pisila 'oku 'asi he post ko hono tuofefine ia pea ko 'ene hingoa Siuaki 'oku hā pe he post.
- 10.11 'Oku 'ikai ha'ane 'ilo ki he tukuaki'i tohotoho kuo fai ange he faka'iloa he post koeni he ne te'eki 'angataha hono tukuaki'i ia ki he me'a' ni pea ne te'eki faka'ilo ia pe fakahala'ia'i ki he me'a koia'.
- 10.12 Ko e peesi pe eni 'a Vasi Vehikite' he ko e peesi tatau pe eni na'a ne fa'a fetohi'aki pē ai moia kimu'a he taimi ne kei sai ai hona vā.
- 10.13 Ne hili 'ene lau e post na'a ne 'alu leva ki he kau Polisi 'i 'Eua 'o kumi tokoni fekau'aki mo e me'a ne fai he faka'iloa' pea fale'i ange kiai ke 'alu 'o kole fakataha mo e 'Ateni Seniale. Na'a ne ha'u leva ki Tongatapu ki he 'Ateni Seniale 'o 'oange 'a e fakahinohino mei ai 'e 'ikai kene lava 'o fai ha me'a ki he faka'iloa' he 'oku ne lolotonga 'i muli ka 'e lava 'o toki lipooti ha foki mai 'a e faka'iloa ki Tonga' ni.
- 10.14 Na'a ne toki lava 'o fai 'ene lipooti ki mui ange he ha'u 'a e faka'iloa ki Tonga' ni pea ne 'alu ai 'o fakamatala fekau'aki mo 'ene launga ki he Polisi 'i 'Eua ka ne to e talaange ke ha'u 'o fai 'ene launga 'i Tongatapu.
- 10.15 Na'e 'osi 'ene launga hono fai 'i Tongatapu pea toki ngaahi 'aho kimui ai na'a ne 'ave 'a e tatau 'o e ngaahi post na'a ne faitaa'i (screenshot) 'aki 'ene telefoni ki he polisi.
- 10.16 Na'a ne nofo 'i 'Amelika' na'a ne ngaue 'i he 'apiako mau'olunga ko Kahuku High School pea ne faiako fika ai mo faiako 'akapulu ma'ae tamaiki fefine pea na'a ne

- Palesitēni 'i he 'akapulu e to'utupu' 'i Hawaii ne kau kiai 'a e toko 300 tupu ko e kau Tonga mo e tamaiki fefine mo 'ene ngaahi fatongia kehe pē.
- 10.17 Na'a ne sio ki he ngaahi post kehekehe pe 'a e faka'iloa kiai fekau'aki mo e kai pa'anga mo 'ene kākā ka na'a ne pehē ne matu'aki mafatukituki ange 'a e post koeni kiai ki he tohotoho pea ne 'ikai ke ne tali ki he'ene post neongo na'a ne fakakauakau 'oku fiema'u kene taukapo'i ia.
- 10.18 Ko e maumau lahi 'ene sio ki he post koeni ko e fakahingoa e tuofefine, ko e 'imisi na'a ne langa ma'ana he ngaahi ta'u lahi, falala'anga mo e nofo fakafamili 'i 'Eua, Niua mo faka-komiuniti he na'e Palesitēni 'i he Niua Connection pea na'a ne fengau'e'aki mo e kau Talekita 'o ne tataki 'a e kakai tokolahi 'i he ngaahi me'a na'a ne tui 'e lelei ma'ae fonu ka ko e post 'a e faka'iloa kuo ta'e'aonga e ngaahi me'a kātoa 'i he'ene tu'unga fakangaue, sipoti, siasi mo faka-famili.
- 10.19 Ne 'ikai kene lava 'o talanoa ki he me'a' ni mo 'ene tuofefine pea 'ikai ke ne lava 'o fakangaloki 'a e ngaahi lea he post ka e lava ke nga'unu 'ene mo'ui ki mu'a; ne 'ikai ke ne lava 'o mohe lelei pe tene lava 'o to'o 'a e me'a ni mei hono 'atamai kae hoko atu 'ene ngaue; na'a ne fu'u faingata'ia 'aupito kiai kene to'o mei he'ene fakakaukau he ko e taimi kotoa pe 'oku fetaulaki mo kinautolu na'a nau sio mo nautolu he post 'oku nau 'ohake 'o toutou talanoa'i ange kiai pea hangē 'oku ne hoka'i hono mafu mo 'ene fakakaukau kuo holofa kātoa 'ene ngaue lelei kotoa ne fai; talu 'ene tupu 'oku te'eki ke uesia lahi 'ene mo'ui 'o hange ko e me'a kuo fai kiai he faka'iloa.
- 10.20 Ko e ngaahi taimi ne fai ai ha'ane teuteu ki he ako, ne mole ma'u pe 'ene tokanga ki he'ene me'a 'oku teuteu pea ne siosio pe hange ha taha fakasesele (crazy person). Ko e taimi 'oku ne 'alu ai ki he fakataha fakafamili' 'oku ta'eifo 'ene mo'ui he fakakaukau ki he post pea mo 'ene fakakaukau pe ko hai nai 'oku tui kiai.
- 10.21 Na'a ne pea 'oku ne lotomamahi ka 'oku te'eki pe kene lava 'e ia talanoa ki he faka'iloa fekau'aki mo e me'a' ni.
- 10.22 Ne holo lahi 'ene sino 'i he'ene 'alu 'o sio toketā, 'aia ne uesia fakatu'asino pea uesia faka'atamai pea ko 'ene faiako 'akapulu ne holoki lahi 'aupito he ne ongo'i faingata'ia'. Kimu'a ko 'ene mamafa (weight) ne fa'a nofo pē he vaha'a e pauni ko e 205 ki he 215 'i he ta'u nai 'e 40 kuo'osi ka ko e hili 'ene lau e post ne holo 'ene mamafa ki he pauni 'e 175.

- 10.23 'Oku ne fokoutua he mahaki suka ko e lava ia e ta'u 'e 10 nai pea 'oku folo fo'i' akau kiai ta'u nai 'e 7 pea ko e ta'u lahi koeni 'ene suka ne 'ikai holo 'ene pauni 'o makatu'unga he suka ka ko e ta'u kuo'osi pe ne kamata ai 'ene holo.
- 10.24 'Oku 'ikai kene to e ongo'i 'oku ne to e fie fai ha me'a he taimi 'oku ne manatu'i ai 'a e me'a' ni; pea uestia ai 'ene kai mo 'ene ngaue he 'oku mamafa kiai 'a e tukuaki'i kiai.
- 10.25 Ki he 'ene nofo mali, 'oku ne ongo'i kiai 'oku 'ikai kena fiefia he 'oku ne sio atu ki he faingata'ia 'ene mali 'oku lahi ange ai 'ene ongo'i faingata'ia ka neongo eni ne tokoni lahi ange 'ene mali ke 'oua tene 'alu ki he FB 'o tali 'a e post pe ke ne fai ha me'a 'oku kovi.
- 10.26 Ne hili 'ene fakahū 'ene launga, ne 'iai e nonga kiai 'o to e mahino kiai ko e FB 'oku 'ikai ko e feitu'u totonu ia ke 'alu kiai pea ne ma'u 'a e fiemalie ki he mamahi na'a ne fehanganagai moia pea 'oku ki'i saisai ange 'ene tu'unga mo'ui lelei.
11. 'I he fehu'i fakafihī ia he Fakafofonga lao 'a e faka'iloa na'e nofo 'a e konga e ngaahi fehu'i fakafihī 'i he passipooti Tonga (Exhibit 1)⁶ mo e paasipooti 'Amelika 'a e fakamo'oni'. 'I he ngaahi fehu'i fakafihī makehe 'a e faka'iloa ne pehe ai he fakamo'oni;
- 11.1 Na'a ne faka'ikai'i 'a e fokotu'u 'a e faka'iloa ko e 'uhinga pe 'ene launga'i 'a e faka'iloa ko 'ene feinga ke ambush. Na'e 'ikai ke ne palani ka na'a ne kumi fale'i fekau'aki mo 'ene launga pea 'osi ia na'a ne nofo leva fai 'a e me'a ne fale'i ange.
- 11.2 Ne 'ikai kene manatu'i e taimi ne fai 'a e post pea mo e taimi pau na'a ne lau ai.
- 11.3 Na'a ne faiako 'i Kauhuku High School ko e faiako fika ki he class 9 – 12 he ko 'ene mala'e ko e fika.
- 11.4 'Oku 'ikai ha'ane ma'u 'a'ana ki he IP address he ne 'ikai tokanga ia kiai ka ko e post pe 'a Vasi kau kiai, Siuaki pea mo 'ene felave'i mo e tohotoho ko e me'a mahu'inga pe ia na'a ne tokanga kiai.
- 11.5 Ne 'ikai kene sio ia ka Vasi na'a ne tohi pea 'ikai kene 'ilo 'e ia pe ne 'i fē 'a Vasi he'ene fai e tohi'.
- 11.6 Na'a ne foki ki 'Amelika na'a ne feinga ai ke sio pe 'iai ha fa'ahinga tokoni ange

⁶ Lolotonga e fehu'i fakafihī 'a e Fakafofonga Lao 'a e faka'iloa ki he me'a ni na'a ne fakahoko ki he Fakamaau'anga ni 'a 'ene taumu'a kene 'eke 'a e tu'unga fakalao 'a e mamahi ke ne fakahoko 'a e launga ni (locus standi issue) ka 'i he ma'u 'a e pepa Malanga Tuku ma'ae Faka'iloa, ne mahino mai 'oku 'ikai to e fai mai ha fokotu'u 'a e faka'iloa ki he 'isiu koeni.

- ‘e fai pea na`a ne talanoa mo e ni`ihi ne nau `ilo ki he ngaahi me`a fakalao ka ne `ikai fai ha launga ia `i `Amelika.
- 11.7 Na`a ne foki mai ki Tonga ni ko e katoanga pea ne `ilo koe `oku ha`u `a Vasi ki Tonga ni pea ne `alu leva fai `ene launga`.
- 11.8 `Oku te`eki diagnose ki he mahaki mafu pē ko e toto mau`olunga ka ko e mahaki tauhi ia `ene famili.
- 11.9 Neongo e loi `a e me`a ne tohi `e Vasi ka kuo `osi `alu e fo`i `imisi ia koia ki he kakai` pea `oku `ikai kene lava `e ia `o fai hane taukapo pea `e `ikai ke ta`euesia `okapau ko e loi.
- 11.10 `Oku ne kei Palesiteni pe he Komiti `a Niua ka e `ikai to e kau ki ha me`a `i `Amelika pea kuo fetongi ia ko `ene fakafisi `o makatu`unga he `ikai kene to e fie `asi kiai.
- 11.11 Na`a ne tali `a e fokotu`u ange he fakafofonga ko e post he peesi 2 `o e pepa ngaue `a e Talatalaaki ne `ikai ha like, comment pe share `e taha `oku hā he tohi. Na`a ne pehē ne fele `a e kakai ia ne nau sio ai he `osi koia he na`a nau fetu`utaki ange kiai `o `eke ange kiai.

PW2 Fusi Livai

12. Na`e fakamo`oni fuakava `a e fakamo`oni `o ne pehe:
- 12.1 `oku ne ta`u 65, tauhi `api, pea `oku ne nofo `i Salt Lake, `Eagle Mountain, Utah.
- 12.2 Ko `ene mali `a e mamahi, Siuaki pea `oku na lolotonga nofo `i Mu`a, `Eua.
- 12.3 Ko e hingoa `a e faka`iloa ko Vasitai Vehikite pea `oku `ikai kene `ilo fakafo`ituitui ia ka `oku ne `ilo pe ia mei he FB pea mo `ene kolo `i `Eua.
- 12.4 Ko e hingoa na`a ne manatu`i na`e ngaue`aki he faka`iloa he FB ko e Vasitai Vehikite.
- 12.5 Ko e me`a ne mamahi taha ki he tukuaki`i tohotoho ne hange `oku fakamoveuveu famili.
- 12.6 Ko e me`a na`a ne manatu`i lelei mei he tohi ne fai `e Vasi ko e pehe na`e tohotoho `a Siuaki pea `oku ne tui na`a ne fa`u `a e tohi koeni he`ene kei `i `Amelika.
- 12.7 Ko e post pe `oku ne `ilo felave`i mo e tohotoho pea `oku `ikai kene ma`u ki he mahina ka ko e 2022 konga ki mu`a `a e ta`u ki `Epeleli pe ko Mē;
- 12.8 Na`a ne toki sio `i he post he`ene `i Sapa`ata, `Eua.

- 12.9 Na`a ne fuofua sio ai', na`a ne `uluaki ma`u `a e fakakaukau ki he faka`apa`apa pea na`e uesia `ene mo`ui, uesia e nofo `a famili, uesia `ene vā mo `ene fanga tokoua mo e kaungame`a he ako mo e siasi, uesia mo `ena ongoongo ne na `osi langa hake'.
- 12.10 Na`a ne fakakaukau`i lahi e ngaahi lea kiate ia `okapau `e nofo kena taukape mo Vasi ka `e `ikai solova ai. Na`a ne fakamahu`inga`i `a `ene mo`ui lelei faka`atamai pea ne feinga ke nonga he ne sio mata ki he holo `ene hoa' mo `ene ngaahi `a`ahi fakatoketa ne uesia lahi ange ia mei he palopalema' ni.
- 12.11 Ko e `imisi na`a na langa ko e me`a ia ne ongo he na`a na ma`u e falala e kakai'.
- 12.12 Ne holo `ene mali' pea `ikai to e fiefie kai he na`a ne `ilo na`e uesia `ene `atamai pea lahi mo e ngaahi pō ne `ikai lava hono mali `o mohe lelei. Na`e `iai e ngaahi pō na`a ne ma`u atu pe `oku `aa pe `o sio hange `oku fakakaukau pea ne `ikai to e lava ke fai ha ngaue he taimi `e ni`ihi.
- 12.13 Na`a ne sio ki he holo e kai `ene mali ka ne `ikai tui ia ko e me`a mei he`ene ngaahi mahaki ne fokoutua ai `aia ko e suka, mafu pea mo e toto mau`olunga he na`e malōlō lelei pe ia pea `iai mo `ene ngaahi fo`i`akau kiai.
- 12.14 Ne lahi `ena taimi kee ko `ene fa`a feinga ke ne veteki `a e palopalema' ni ka na`e lahi ange e mo`ua `ene fakakaukau ki hono ongoongo', `ene ngaue `i `Amelika', sipoti to`utupu he na`a ne `ilo fakapapau `oku fu`u fakatu`utamaki ia ke tala he ope' ne tohotoho ha taha. Ne to e lahi `ena kee ko `ene talaange ke tukuange `a e me`a ni ka e lava ke fakalalakaka ki mu`a `ena mo`ui ka ne lahi ange e taimi ne `ikai kene lava `o tukuange ko e toutou fetu`utaki ange e ngaahi kaungame`a ko e fie`ilo ki he me`a `oku hoko `o hange eni ia `oku `ikai pe ke `osi ia.
13. `I hono fehu`i fakafīhi ia he Fakafofonga lao `a e faka`iloa, na`a ne fakamo`oni ai:
- 13.1 Ko e ta`u eni `e 44 `ena nofo mali mo e Siuaki.
- 13.2 Na`a ne pehē `oku ma`u he`ene mali `a e ngaahi mahaki koia ko e suka, mafu mo e toto mau`olunga pea ko e sivi ia `a e toketa ne fai ki hono mali pea ko e ngaahi mahaki ko e mahaki tauhi ia `a e famili `a Siuaki.
- 13.3 Na`e `ikai ke ne manatu`i e ta`u ne ma`u ai hono mali ki he ngaahi mahaki koia ka ko `ene manatu`i ne `iai e ta`u ne na ha`u ai ki `Eua ki he`ena kaungame`a `o mahino ai ko e suka pea ne fiema`u ke fai `a e vakai kiai ka na`e talaange `oku borderline kātoa e ngaahi mahaki', `aia `oku `ikai ke pehē `oku fu`u kovi ka ko e `oange `a e fo`i`akau ke tokoni kene ta`ofi hane to e kovi ange.

PW 3 Sione Finau

14. Ne fakamo'oni fuakava 'a e fakamo'oni 'o ne pche:

- 14.1 'oku ne ta'u 36 pea 'oku ne lolotonga fakakaungatamaki 'i he va'a Cybercrime Serious Crimes Unit 'a e Polisi.
- 14.2 Ko e ta'u eni 'e 5 'ene ngaue he va'a' ka ko e ta'u 'e 9 'ene ngaue ko e polisi.
- 14.3 Na'a ne ngaue ki he launga 'oku felave'i mo e hopo' ni.
- 14.4 Na'a ne manatu'i 'a e 'aho 18 'Aokosi 2023', ko e 'aho ia na'a ne ma'u ai e launga kooni 'aia ne lckooti he 'apitanga polisi 'i kolo' kimu'a pea toki paasi ange ki he 'apitanga polisi 'i Longolongo'.
- 14.5 Na'a ne ngaue leva ke profile 'a e peesi FB 'a e person of interest (faka'iloa) ko Vasi Vehikite.
- 14.6 Ko e launga' ne ma'u fakataha mo e la'i tatau 'o e post (screenshot) pea ne maaka ia ke fakahoko 'aki 'ene ngaue' ke ne fakasio 'a e peesi tatau ne makatu'unga ai e launga'.
- 14.7 Ko e 'u post ne screenshot ko e 'u post ne fakahoko he peesi ko e Vasi Vehikite.
- 14.8 'Oku 'ikai ke ne manatu'i kakato e tohi ne ha he post ka ko 'ene manatu'i pe ko e post ne 'asi ai e tohotoho 'ene ki'i niece 'e Siuaki. Ne lahi pe ngaahi lea kehekehe he post ka ko e lea pe ia na'a ne manatu'i lelei.
- 14.9 Ko e post ne fai he 'aho 19 'Epcclci ka ne 'ikai 'asi ha taimi koe'uhi fakatatau ki he'ene taukei ko e tatau 'o e post ne ma'u ange ne fai pe ia 'i loto he houa 'e 24 pea ko e me'a ne 'ikai 'asi ai ha taimi pau.
- 14.10 Ko e ngaue na'a ne fakahoko 'oku ui ko e profiling pea ko'ene fekumi 'a e peesi FB totonu 'a e faka'iloa. na'a ne (i) to'o 'a e URL 'o e peesi FB; pea (ii) toki ID leva 'a e URL, 'aia 'oku ne kumi 'a e ID 'aki 'ene hiki tatau (copy) 'a e URI. 'o ne toki fakasio mei ai 'a e fika ID. 'E 'oange e fo'i fika 'oku makche (unique) ia ki he hingoa takitaha pea ka fele 'a e 'u hingoa kehekehe, ko e fika' 'e taha pe mo makehe (unique) ki he hingoa takitaha.
- 14.11 Ko 'ene ma'u pe 'a e fika ID mo e URI. 'oku ne to'o leva 'e fika ID 'o fakahu ia he search 'e taha pea 'oku 'asi hake 'a e hingoa mo ne 'omi leva 'e ia 'a e peesi totonu koia ne fai ai 'a e post.

- 14.12 Ko 'ene ngaue koeni' na'a ne fai pe mei he komipiuta 'i he ngaue' ka 'oku ne hu ki he FB 'o ngaue'aki 'ene peesi FB pe 'a'ana'. 'Oku makatu'unga 'enau ngaue'aki 'a 'enau peesi FB fakafo'ituitui he 'e lahi ange e ngaahi peesi tenau lava 'o hū kiai.
- 14.13 Na'a ne sio ki he la'itā profile pea mo e hingoa search, Vasi Vehikite, ne 'iai mo e ngaahi peesi makehe ne 'asi hake ka na'a ne nofo 'i he la'itā profile ne 'oange', 'aia ko e la'ita profile ko e ongo mātu'a pea na'a ne vakai kiai ko e la'itā profile tatau pe eni mo e la'itā profile 'o e screenshot ne 'oange he launga'.
- 14.14 Na'a ne lekooti 'ene ngaue he diary of action.
- 14.15 Na'a ne sio ki he peesi 14 ki he 18 'o e pepa ngaue 'a e Talatalaaki pea ne pehe ko e lekooti ia na'a ne hiki', 'aia ne kamata mei he entry fika 7 'o e diary 'o hoko atu ki he entry fika 8 ki he 28.
- 14.16 Ko e entry 7, 'aho 17 'Aokosi 2023, 1400hrs ko e a'u ange ia 'a e mamahi ke vakai 'a e tu'unga ne 'iai 'ene launga' ka ne te'eki kene ma'u 'e ia e launga he taimi koia. Na'a ne 'ilo ai ko e mamahi 'oku nofo 'Amelika ka na'a ne 'i Tonga ni he ouau e Malau 75 pea na'a ne fakasio aipe faile' ke kamata e ngaue kiai.
- 14.17 Ko e entry 8 ko e ngaue ia felave'i mo hono profile 'a e peesi FB 'a e person of interest (Vasi Vehikite) pea 'oku hā ai 'a e URL pea mo e fika ID na'a ne fakamatala.
- 14.18 Na'a ne sio ki he peesi 19 'o e pepa ngaue 'a e Talatalaaki 'o ne fakamo'oni ko e ola ia 'ene ngaue ne fakahoko', 'o kau kiai hono fokotu'u 'a e kaveinga "*Tonga Polie Services, Cybercrime Team, Facebook Account Profile*". Ne hoko kiai 'a e hingoa FB ko "*Vasi Vehikite*" pea mo e FB URL <https://www.facebook.com/lolo.lama.9231>; ne hoko atu kiai 'a e FB ID "[100052813163960](https://www.facebook.com/100052813163960)" pea hoko kiai 'a e 'aho mo e taimi "*18/08/23, he 2325hrs*", 'aia ko e 'aho ia mo e taimi ne fakahoko ai 'ene ngaue'. Ko e toenga leva 'a e fakamatala ki he peesi 'a e faka'iloa' 'aia ne hā ange kiai.
- 14.19 Ne 'ikai ke friend 'ene peesi FB mo e peesi 'a e faka'iloa pea ne 'ikai leva ke ne lava 'o sio ki he ngaahi me'a kātoa 'oku 'asi he peesi 'a e faka'iloa'.
- 14.20 Ko e 'aho leva he kongia ki lalo tafa'aki to'ohema 'o e peesi 19', ko e 'aho ia mo e taimi ne 'osi ai 'ene ngaue, 'aia ko e "*18/08/23 time 2326hrs*". Ne hā he peesi

- FB 'a e faka'iloa ko e post faka'osi ne post ai 'i he 'aho koia ko e post he 'aho 11 Ma'asi.
- 14.21 Ko e peesi 19' ne 'asi pe 'iai he peesi FB 'a e faka'iloa 'oku 'iai 'enc friends 'e toko 882 pea ko e toko 15 ai 'oku na mutual friends mo kinautolu, hā pe cni he tafa'aki 'e la'ita profile.
- 14.22 Na'a ne sio ki he peesi 2 'o e pepa ngaue 'a e Talatalaaki pea ne fakapapau'i ai ko e pepa tatau pe ia na'a ne ngaue'aki ke fakahoko 'aki 'ene ngaue koeni.
- 14.23 Ko e fo'i fakatātā kolope 'oku ha he peesi 2 'o e pepa ngaue 'a e Talatalaaki he ve'e 'aho "19 Apr" 'oku 'uhinga ia ko e post ne 'ataa pe ia ki he taha kotoa (public) ke nau sio kiai he taimi ne post ai'.
- 14.24 Ko e post faka'osi he peesi FB 'a e faka'iloa he peesi 19 ko e 'aho 11 March ka ko e post ne launga'i ne 'aho 19 April. Fakatatau ki he'ene taukei ne malava ke tamate'i (delete) pe fuufuu'i (hide) 'a e post 'o e 'aho 19 April 'o makatu'unga ai 'a e 'ikai kene 'asi 'i he fai 'ene ngaue ki he peesi FB 'a e faka'iloa 'i he 'aho 18 'Aokosi 2023.
- 14.25 Na'a ne fakakakato 'ene ngaue fakapepa pea mo hiki e tikite 'o tufa ki he faka'iloa fakataha mo e kole ha tohi ta'ofi ki he faka'iloa ki ha'ane folau 'aia 'oku hā he entry fika 18 'o e diary of action.
- 14.26 Na'e 'ikai kene to e hū holo ki ha to e peesi makehe he FB he ko e la'itā profile he la'i screenshot 'i he laungā koia pē ia na'a ne nofo taha kiai ke fakahoko ai 'enc ngaue.
15. 'I hono fehu'i fakafihia ia he fakafolonga lao 'a e faka'iloa. na'a ne fakamo'oni ai 'o pehe:
- 15.1 'I he'ene taukei', ko e IP address mo e FB ID ko e ongo me'a kehekehe pe kinaua.
- 15.2 Ko e IP address ko e fika ia 'oku fakafika 'aki e komipiuta pea 'oku fo'i fika pe ia 'e 9 pe taki fika 'e 3 ke 'ilo 'aki e komipiuta koia.
- 15.3 Ko e FB ID leva 'e tatau pe ia neongo e komipiuta pe tivaisi 'oku ngaue'aki ka kiai' 'oku 'ikai mahu'inga 'a e IP address ia kinautolu ki he ngaue 'oku nau fai he natula 'o e 'ū hopo koeni', ko e FB ID ia 'oku mahu'inga' he ko 'ene mahino pē ko e fakapapau'i ia 'a e peesi FB koia'.

- 15.4 Na'a ne tali 'io ki he fokotu'u 'oku malava ki he kakai kehe kenau ngaue'aki ha peesi facebook pe 'e taha 'o hange ko e peesi 'a Vasi mei ha tivaisi kehe 'aia e facebook ID tatau pē, ka na'a ne to e pehē 'e malava eni 'okapau 'oku nau 'ilo ki he password 'a e taha koia ha'ana e peesi 'oku FB ID koia pea te ne toki lava 'o hū (log in) kiai mei ha tivaisi kehe.
- 15.5 Ne 'ikai kene tui 'o hangē ne fokotu'u ange kiai ko e post he 'aho 19 April 'aia 'oku hā he peesi 2 'o e pepa ngaue 'a e Talatalaaki ne fai ia 'i tu'a he houa 'e 24;
- 15.6 Na'a ne kei tu'u ma'u pe he'ene tali' neogo 'a e fokotu'u ange fekau'aki mo e timeline 'oku ha he diary of action 'o kamata mei he peesi 14 'o e pepa ngaue 'a e Talatalaaki', 'aia ko e launga fakatatau ki he entry 1 ne fai ia he mamahi ki he kau polisi he 'aho 10 'Aokosi 2023, ko e FB post 'oku launga'i ko e 'aho 19 'Epeleli 'o e 2023 pea ko e ngaue 'a e polisi ne toki fai he 'aho 18 'Aokosi 2023 'aia ko 'ene fokotu'u ko e me'a koe 'oku hā he peesi 2 'o e pepa ngaue 'a e Talatalaaki ko e post ia ne toki screenshot he 'osi e houa 'e 24 'a e post.
- 15.7 Na'a ne kau atu ki he ako 'i Fisi ki he Cybersecurity Tier 1 mo e 2 'i he 2019 pea ne nau fengaue'aki ai mo ni'ihī mei he FBI mo e kau ngaue pe mei he FB 'o fakataukeyi ia ki he ngaahi founa ngaue koeni.
- 15.8 Na'a ne pehē ka toki 'osi e houa 'e 24 'e 'asi kakato ai 'a e mahina mo e taimi ka ki mu'a ai 'e 'ikai 'asi kakato 'a e 'aho mo e taimi.
- 15.9 Na'a ne faka'ika'i 'a e fokotu'u ange he fakafofonga 'oku hala 'ene fakamatala he 'oku fakatatau ki he ma'u ia 'a e Fakafofonga 'oku tonu ke 'asi 'a e 'aho mo e taimi kapau tene screenshot ha post FB 'o ha taha kehe he taimi pe koia.
- 15.10 Na'a ne pehē ko e me'a 'oku ne fakamatala 'oku fakatatau ia ki he me'a ne ako kiai pea mo e ola 'ene ngaue na'e fakahoko', ko ha post 'i loto he houa 'e 24 he FB 'e 'ikai 'asi ai ha taimi tukukehe kapau kuo liliu 'a e founa 'a e FB ka ko e me'a ia ne ako kiai 'ihe taimi na'a ne fakataukeyi ai ki he ngaue koeni.

- 15.11 Na'e 'ikai kene fai 'e ia 'a e screenshot 'o e post ne fai'aki 'ene ngaue ki he hopo' ni pea 'oku 'ikai kene ma'u 'e ia ki he taimi ne fai ai hono screenshot.
- 15.12 Ne 'ikai kene lava 'o view e kakai ne nau view he ne toki 'oange pe kiai kuo pulia 'e post ia he peesi FB ne ngaue kiai.
- 15.13 Ko e peesi 19 'o e pepa ngaue 'a e Kalauni 'oku 'ikai ha'ane ma'u ki he friends 'e toko 882 pe ko hai 'oku kei kau ki he FB (active) pea mo hai kuo ne 'osi mavahe mei ai (no longer active).
- 15.14 Ko e peesi 2 'o e pepa ngaue 'a e Talatalaaki ko e la'ipepa pe ia ne 'oange he launga'.
- 15.15 Ko e la'itā profile mei he ola 'ene ngaue ne fakahoko' ko e la'itā profile tatau pe ia ne hā he pepa ne 'oange he launga.
16. 'I hono to e faka fehu'i (re-examine) ia he Talatalaaki, na'a ne fakamo'oni 'o pehe:
- 16.1 'I he'ene felave'i mo e IP address, ne 'ikai ke ne lava 'o ma'u 'a e tivaisi 'a e faka'iloa ke fai 'aki 'ene ngaue he na'e 'ikai ke 'i Tonga ni.
17. Ne fili 'a e Faka'iloa' 'e 'ikai ui ha'ane fakamo'oni.

H. Ko hono tali pe ta'etali 'a e hiki tatau 'o e screenshot 'o e post ko ha fakamo'oni 'i he hopo' ni

18. Hange ko 'eku lave ki mu'a, ne 'ohake he Fakafofonga ma'ae faka'iloa 'a e 'isiu fekau'aki mo e totonu ke fakangofua 'a e hiki tatau 'o e screenshot 'o e post, 'aia ko e peesi 2 eni 'o e pepa ngaue 'a e Talatalaaki, ke hoko ko ha fakamo'oni 'i he hopo ni 'i he makatu'unga 'oku 'ikai 'omi he la'ipepa' 'a e ngaahi properties pe ko e fakaiikiiki 'a hono tauhi (storage) mo e feitu'u 'a e me'a koia, 'aia ko e electronic device.
19. 'I hono faile mai 'a e malanga tuku ma'ae faka'iloa, 'oku to e fakapapau'i mai he Fakafofonga ma'ae faka'iloa 'a 'ena fakakikihi ki hono fakangofua ke fakakau 'a e hiki tatau 'o e screenshot 'o e post ko ha fakamo'oni 'i he hopo' ni koe'uhi 'oku 'ikai lava 'a e fakamo'oni' kene fakahā ki he Fakamaau'anga⁷:
- 19.1 'a e taimi na'e fakahoko ai 'a e tohi ni he FB;
- 19.2 'a e taimi na'a ne screenshot ai 'a e post;

⁷ Ha ia he palakalafi 9 x. mo e 9 xi. 'o e Malanga Tuku ma'ae Faka'iloa ne faile he 'aho 18 Ma'asi 2024

- 19.3 pe ko e post koeni na'a ne screenshot na'e fakahoko 'i fe'ia pea na'e screenshot 'i fe'ia;
- 19.4 pea ko e ha me'a ngaue na'a ne ngaue'aki ki hono screenshot;
- 19.5 'a e falala'anga hono ma'u (obtain) 'o e tatau pepa 'o e post ko 'eni.
20. Ko e ngaahi makatu'unga koeni 'oku fokotu'u mai ia 'i he kaveinga fekau'aki mo e 'elemeniti v 'o e hia 'a ia 'oku fokotu'u mai he faka'iloa' na'e 'ikai ha fakamo'oni ia 'i hono fanongoa 'a e hopo' ni ko e faka'iloa' na'a ne tohi he facebook platform 'a e ngaahi lea 'oku tukuaki'i 'i he fofonga 'o e tohi fekau kuo nō ma'ana⁸.
21. 'I he fokotu'u makehe mei he faka'iloa⁹, 'oku ne 'omai 'a e hopo Tangi 'a *Fanua v Rex*¹⁰ ka e pehe ki he ngaahi kupu 'i he Lao ki he Fakamo'oni, kupu 54C pea mo e kupu 105 ke poupu'i 'ene ngaahi fokotu'u fakalao ki he 'ikai totonu ke tali 'a e hiki tatau 'o e screenshot 'o e post ke hoko ko ha fakamo'oni 'i he hopo ni 'o makatu'unga 'i he'ene falala'anga/mo'oni (authenticity).
22. 'I he fakamalanga tanaki mai 'a e Talatalaaki¹¹, 'oku ne 'omai 'e ia 'a e hopo Fakamaau'anga Lahi 'a *Rex v Sosaia Lea'aetoa*¹² fakataha mo e kupu 54D(2) 'o e Lao ki he Fakamo'oni ke poupu ki he'ene fokotu'u 'oku totonu ke tali 'a e tatau pepa 'o e screenshot 'o e post ko e fakamo'oni ki he hopo' ni.
23. Ko e ongo hopo pea mo e ngaahi kupu felave'i 'i he Lao 'o e Fakamo'oni', 'aia ne lave mai kiai 'a e ongo fa'ahi', 'oku ne tokoni mai ki he'eku vakai ne fai ki he tu'unga fakalao 'o e 'isiu ki hono tali pe ta'e tali 'a e hiki tatau 'o e screenshot 'o e post ko ha fakamo'oni 'i he hopo' ni 'i he makatu'unga ko e lekooti faka'uhila ia.
24. Ko e kupu 2 'o e Lao 'o e Fakamo'oni' 'oku ne faka'uhinga 'a e lekooti faka'uhila' ke kau kiai 'a e fakamatala 'oku hiki tatau pe lekooti pe tauhi 'i ha me'a fakakomipiuta pe me'angaue tatau kehe.
25. Fakatatau ki he kupu 54A 'o e Lao ki hono fakahū fakalukufua 'o ha lekooti faka'uhila 'e 'ikai ngaue'aki ha ngaahi tu'utu'uni ki he fakamo'oni ke ne ta'ofi hono fakahū atu 'o ha lekooti faka'uhila 'i he fakamo'oni 'i he makatu'unga ko e lekooti faka'uhila ia.

⁸ Ha ia he palakalafi 9 i. 'o e Malanga Tuku ma'a e Faka'iloa ne faile he 'aho 18 Ma'asi 2024

⁹ Ne faile mai he 'aho 15 'Epeleli 2024

¹⁰ [2020] TOCA 5; AC 8 of 2019 (24 March 2020)

¹¹ Ne faile mai he 'aho 15 'Epeleli 2024

¹² CR 134 of 2023, Surpreme Court of Tonga, Criminal Jurisdiction, Nuku'alofa Registry (25 October 2023).

26. 'Oku ngofua ki he Fakamaau'anga kene fakakaukau'i 'a e fakamo'oni 'oku fakahū 'i he kupu 54A 'i hono ngaue'aki ha Lao fekau'aki mo hono fakahu 'o e ngaahi lekooti koia.¹³ Ka ki hono fakamo'oni'i 'oku 'i he taha ia 'oku ne fie fakahū 'a e lekooti faka'uhila koia 'a e fatongia 'o hono fakamo'oni'i 'aki ha fakamo'oni 'e ala tokoni ki hono fakamo'oni'i ko e lekooti faka'uhila koia, 'oku hangē ia ko e taukave 'a e taha koia.¹⁴
27. Fakatatau ki he hopo Tangi 'a *Fanua*, 'oku kongā ua 'a e fekumi ki he falala'anga 'a e fakamo'oni koeni 'o fakatatau ki he kupu 54C 'o e Lao 'o e Fakamo'oni:
- 27.1 'Uluaki, ko e fiema'u ke mahino ko e hiki tatau 'o e screenshot 'o e post ko e me'a ia 'oku pehe he Talatalaaki koia. 'I he hopo koeni, ko e ngaahi fakamo'oni 'a e Talatalaaki fekau'aki mo e hiki tatau 'o e screenshot 'o e post 'oku malava kene poupou'i a e 'aofangatuku ko e peesi 2 'o e pepa ngaue 'a e Talatalaaki ko e lekooti 'uhila eni mei he screenshot ne fakahoko he mamahi 'aki 'ene telefoni 'i he vaha'a 'o 'Epeleli mo Me 2023 'o hange ko e me'a koia 'oku fokotu'u he Talatalaaki'; pea ko hono
- 27.2 Ua, ko e mo'oni pe falala'anga 'o e fakamatala 'oku 'i he hiki tatau ko e mo'oni'i me'a ia 'o e fakamatala ne tauhi 'i he me'a fakakomipiuta pe me'angaue tatau kehe. 'I he hopo' ni, ko e fehu'i, pe ko e hiki tatau 'o e screenshot 'o e post, koia ia ne screenshot he mamahi 'i he'ene telefoni.
28. Hili 'eku vakai mo fanongo ki he kau fakamo'oni 'a e Talatalaaki fakataha mo 'eku fakakaukau'i 'a e ngaahi fokotu'u fakalao 'a e ongo fa'ahi' ki hono tali pe ta'e tali ke ngaue'aki 'a e hiki tatau 'o e screenshot 'o e post ko ha fakamo'oni 'i he hopo' ni, 'oku 'ikai ha'aku veiveiua fakapotopoto ko e hiki tatau 'o e screenshot 'o e post ko ha to e me'a kehe ia mei he tatau 'o e screenshot 'o e post ne ma'u mo tauhi 'e he mamahi, 'i he ngaahi 'uhinga koeni:
- 28.1 Na'e fakamo'oni fuakava 'a e PW1 pea 'oku ou tali mo tui ki he he'ene ngaahi fakamatala koeni:
- 28.1.1 Ko e hiki tatau 'o e screenshot 'o e post ko e ma'u pe mei he mamahi pea mei he'ene screenshot pe 'e ia 'aki 'ene telefoni, 'a e post he FB (vakai ki he palakalafi 10.7) 'i he'ene fuofua sio kiai fakafuofua ki Ma'asi pe ko 'Epeleli 2023 ka kimu'a he'ene mavahe atu mei Tonga

¹³ Kupu 54B 'o e Lao ki he Fakamo'oni (Tonga). Tohi Lao Fakatonutonu 2020

¹⁴ Above n14, kupu 54C

- ni 'i he 'uluaki uike 'o Mē (vakai ki he palakalafi 10.9). Ne 'ikai fakakikihi'i eni ia he faka'iloa 'i he'ene fahu'i fakafihī 'a e mamahi pea 'oku ou to'o mei ai 'a e faka'uhinga fakapotopoto ko e mamahi pe ha'ana 'a e screenshot pea na'a ne fai 'a e hiki tatau koia.
- 28.1.2 Ko e hiki tatau 'o e screenshot 'o e post na'c 'oatu ia 'e he mamahi ki he kau Polisi ke fakamo'oni'i 'aki 'ene launga (vakai ki he palakalafi 10.15).
- 29.1.3 Ko e hingoa 'o e peesi FB na'a ne sio ai ki he post pea ne screenshot, ko Vasi Vehikite (vakai ki he palakalafi 10.6) 'aia 'oku ne 'ilo lēci pe 'a e taha koia he 'oku na famili (vakai ki he palakalafi 10.3) pea na'a na friend he FB mo na fa'a fetohi'aki pe moia kimu'a he taimi ne kei sai ai hona vā (vakai ki he palakalafi 10.4 & 10.12).
- 29.1.4 Na'a ne sio ki he hiki tatau 'o e screenshot 'o e post pea ne fakapapau'i ko e me'a ia ne sio ai 'i Me 2023 (vakai ki he palakalafi 10.9).
- 28.2 Ko e hiki tatau 'o e screenshot 'o e post 'oku hā ai 'a e 'aho 19 Apr, 'aia 'oku ou tali ko e 'uhinga eni ki he 'aho 19 April pea 'oku ha eni 'i lalo pē he hingoa Vasi Vehikite.
- 28.3 Ko e hiki tatau 'o e screenshot 'o e post 'oku 'asi pe ai 'a e ngaahi lea ne manatu'i he mamahi' pea ne 'uhinga ai 'ene mamahi mo 'ene fai hono launga'i 'o e faka'iloa', 'aia ko Pisila, ko hono tuofefine, ko hono hingoa pe 'o'ona. Siuaki (vakai ki he palakalafi 10.10) pea mo c pehee na'a ne tohotoho 'ene niece (vakai ki he palakalafi 10.8).
- 28.4 Ne fakamo'oni fuakava 'a PW3 pea 'oku ou tali mo tui ki he'ene fakamo'oni 'o pehē, na'a ne ma'u 'a e launga 'i he 'aho 18 'Aokosi 2023 pea ne ma'u fakataha 'a e launga mo e tatau 'o e post (screenshot) pea ne maaka ia ke fakahoko 'aki 'ene ngaue ke profile 'aki 'a e peesi FB 'a e person of interest (Vasi Vehikite) (vakai ki he palakalafi 14.6). Na'a ne sio ki he hiki tatau 'o e screenshot 'o e post pea na'a ne fakapapau'i ko e pepa tatau peia na'a ne ngaue'aki ke fakahoko 'aki 'ene ngaue (vakai ki he palakalafi 14.22).
- 28.5 Ne 'ikai ui fakamo'oni 'a e faka'iloa pea ko e ngaahi fahu'i fakafihī 'a e Fakafofonga 'i he'ene felave'i mo e ngaahi fakamo'oni 'oku ou lave kiai 'i 'olunga, ne 'ikai ke ne lava ke ue'i pe liliu ki ha tu'unga keu veiveiua fakapotopoto ai ki he

ngaahi fakamatala 'a e ongo fakamo'oni 'a PW1 mo e PW3 'i he'ene fekau'aki mo hono ma'u, tauhi mo 'oatu 'a e hiki tatau 'o e screenshot 'o e post.

- 28.6 'Oku ou tali ne 'ikai ke 'uluaki fakapapau'i 'e PW1 'a e 'aho na'a ne fai ai e screenshot pea ne 'iai mo e taimi na'e 'ikai fu'u pau ki he mahina ka 'oku ou tui 'e malava eni ke hoko 'i he ngaahi fakamo'oni 'e ni'ihiki tautautefito 'okapau kuo 'osi ha lau mahina mei he hoko 'a e me'a koia'. Ka neongo eni, 'oku ou tali 'a e fakamo'oni 'a PW1 ko Mē 2023 na'a ne sio ai ki he post, pea ne fakahoko hono screenshot 'aki 'ene telefoni pea ne toki mavahe atu mei Tonga ni 'i he 'uluaki uike 'o Mē.
29. 'I he'eku vakai fakalukufua ki he ongo fakamo'oni koeni 'a PW1 mo PW2 fekau'aki mo e ma'u, tauhi mo hono 'oatu 'a e tatau pepa 'o e screen shot 'o e post, 'oku ou fiemalie (i) ko e post ne ma'u he facebook platform 'aia 'oku 'ikai fakakikihiki'i he faka'iloa ko e feitu'u ne 'iai e post; (ii) na'e screenshot he mamahi 'a e post 'aki 'ene telefoni' 'i he'ene fuofua sio ai 'i he peesi FB 'a e faka'iloa 'aia 'oku ne angai pe moia; pea (iii) na'e hiki tatau he mamahi' 'a e screenshot koia mei he'ene telefoni' 'o 'oatu ia ki he Polisi'.
30. Makatu'unga 'i he natula 'o e founa ne ma'u ai 'a e fakamo'oni koeni, 'oku ou tui kuo lava he Talatalaaki 'i he fakamo'oni 'a e PW1 mo e PW2 'o fakamo'oni'i 'a e falala'anga mo e mo'oni 'o e hiki tatau 'o e screenshot 'o e post, koia pe ia na'e hiki tatau he mamahi mei he'ene screenshot na'a ne fai 'aki 'ene telefoni fakafuofua ki Mē 2023 mei he peesi FB 'a Vasi Vehikite pea 'oku ou tali ia ke hoko ko e fakamo'oni fakahāhā Exhibit 2 'a e Talatalaaki 'i he hopo' ni.

I. Malanga Tapuni/Tuku 'a e ongo faha'i

31. Ne mahino mai mei he ongo Malanga Tapuni 'a e ongo fa'ahi', ko e ngaahi 'isiu 'i he hopo' ni 'oku felave'i ia mo e fatongia 'a e Talatalaaki kene fakamo'oni'i 'o 'ikai ke to e 'iai ha veiveiua fakapotopoto ki he Fakamaau'anga' ni 'a e ngaahi 'elemeniti fika ii, iv, v mo e vi 'o e hia'. Ko e 'elemeniti i mo e iii 'o e hia' ne 'ikai fakakikihiki'i ia he faka'iloa'.

K. Fakama'opo'opo

32. Na'aku vakai ki he fakafōtunga mo e fakamatala 'a e kau fakamo'oni 'a e Talatalaaki', pea na'a ku tui ko e kau fakamo'oni falala'anga kinautolu. 'Oku ou tali ne 'iai 'a e ngaahi kongā 'o e fakamatala fakamo'oni 'a PW2 ne 'ikai ke tatau ia mo e fakamatala 'a e PW1 'o hange

ko 'ene fekau'aki mo e hingoa 'o e peesi FB ne sio kiai; taimi na'a ne sio ai kiai pea mo e ngaahi mahaki tauhi 'oku fokoutua ai 'a e mamahi, kā 'i hono fakatahataha'i 'o e ngaahi fakamo'oni kātoa 'i he hopo' ni, 'oku ou tui ko 'ene kaunga ki ha'aku tali pe ta'e tali 'a e ngaahi fakamatala koia', 'e makatu'unga ia 'i he mamafa (weight) pea mo e 'aonga (relevance) 'o e fakamo'oni koia 'i hono fakafehoanaki mo e ngaahi fakamo'oni makehe neu fanongo mo sio kiai ki he 'isiu 'oku ou fakakaukau'i mo fai hono fakama'opo'opo.

33. 'I he'ene felave'i mo e 'elementi fika ii 'o e hia fekau'aki mo e 'aho ne fakahoko ai 'a e hia, 'oku ou tali ko e 'aho koia, ko e 'aho 19 'Epeleli 2023, 'i he ngaahi 'uhinga koeni:

33.1 Ko e Exhibit 2, 'oku ha ai 'a e 'aho 19 Apr 'i lalo pe he hingoa "Vasi Vehikite". 'Oku ou tali ko e 'uhinga ia ki he 'aho 19 April (pē 19 'Epeleli).

33.2 Ne fakamo'oni 'a e PW1 'i he'ene sio ki he Exhibit 2, ko e me'a ia ne sio ai 'i Mē ('o e 2023).

33.3 Ne fakamo'oni 'a PW3 ki he'ene ngaue ne fakahoko 'i he 'aho 18 'Aokosi 2023 ki hono profile 'a e peesi FB 'a e Vasi Vehikite pea ne ma'u ai 'a e ola 'i he Exhibit 4. Ko e 'aho 'o e post faka'osi ne hā he peesi 'o Vasi Vehikite ko e 11 March. 'Oku hangē eni ko e hā 'a e 'aho 'i he Exhibit 2 'aia ko e 'aho pea mo e mahina 'o e post ne sio kiai 'a e mamahi 'i Me 2023.

33.4 Mei he ngaahi fakamo'oni koeni, 'oku ou tui koe'uhi ko e ta'u 2023 ne sio ai 'a e PW1 ki he post ne hā he peesi FB Vasi Vehikite 'a e 19 Apr ('aia ko e 19 'Epeleli) pea ko e ta'u tatau pe ne ngaue kiai 'a e PW3 'o ma'u ai e ngaahi ola 'o e Exhibit 4 'o hā ai ko e 'aho 'o e post faka'osi 'i he peesi FB tatau 'a Vasi Vehikite ko e 11 March ('aia ko e 11 Ma'asi) 'oku ou to'o ai 'a e ngaahi faka'uhinga fakapotopoto ko e ta'u 'o e ongo post koeni 'a e ta'u tatau ne sio kiai 'a e PW1 ki he post he Exhibit 2 pea mo e PW2 ki he post faka'osi 'a e peesi 'a e faka'iloa 'i he Exhibit 4, 'aia ko e 2023.

33.5 'I he'ene pehē 'oku ngali tonu ange 'a e faka'uhinga 'a e Fakafofonga 'a e faka'iloa 'i he'ene fehu'i fakafihi 'a e PW 3 ki he 'uhinga 'o e 'ikai 'asi 'a e taimi kakato na'ae fakahoko ai 'a e post koe'uhi he ne fakahoko ia 'osi 'a e houa 'e 24 mei he taimi ne screenshot ai he mamahi 'a e post. 'Oku fenapasi eni mo e taimi ne sio ai 'a e Mamahi ki he post 'aia ko Me 2023, pea mo e taimi 'o e post faka'osi 'i he peesi FB 'a e faka'iloa 'aia 'i he

Exhibit 4 'aia ko e 11 March pea ne toki screenshot ia he PW3 'i he 'aho 18 'Aokosi 2023, 'o mahino ne 'ikai lava ke screenshot 'a e ongo fakamo'oni koeni 'i loto he houa 'e 24 mei hono fai 'o e post 'o kapau 'e fakatatau ki he fakamatala 'a PW3. Ne 'ikai hoko atu 'a e fakafehu'i 'a e Fakafofonga ki he PW3 'i he 'isiu koeni ke pehe ko ha ta'u kehe leva ia mei he 2023 'oku 'uhinga kiai.

33.6 Ka neongo eni, 'oku ou 'ikai keu tui ko e faka'uhinga 'a e Fakafofonga 'e malava ke hoko ia ko ha fakamo'oni ki he hopo ni ka 'i he fakamo'oni 'a e PW3 ki he 'isiu koia, 'oku 'ikai mamafa 'eku tuku kiai 'eku fakakaukau he 'oku ou tali ange 'a 'eku fakama'opo'opo kuou fai ki he 'elemeniti ii 'i he palakalafi 35.1 ki he 35.4 'i 'olunga.

34. 'Oku ou tui ko e 'elemeniti fika iv mo e vi 'o e hia', 'oku tonu ke fakama'opo'opo fakataha kinaua pea ke toki fai ha vakai kianaua hili ha mahino 'a e vakai mo hono fakama'opo'opo 'o e 'elemeniti fika v. 'I he'ene pehē, teu 'uluaki vakai mo fakama'opo'opo 'a e 'elemeniti fika v.

35. Ko e 'elemeniti fika v 'o e hia (ka ne fakamamahi'i 'a Siuaki Livai 'aki 'ene ngaue'aki 'a e Facebook Platform 'o ne tohi ai 'a e ngaahi lea 'oku ha he fofonga 'o e tohi fekau) 'oku ou 'uluaki vakai ki he tu'unga taukapo 'a e faka'iloa' 'aia kuo ne fokotu'u mai 'i he'ene malanga tuku'; ne 'ikai ha fakamo'oni 'a e Talatalaaki' (i) ne sio tonu 'i he faka'iloa na'a ne tohi 'a e fakamatala he Exhibit 2; pea (ii) ne 'ikai ma'u mai 'a e IP address 'o e tivaisi na'a ne fai 'a e post ke mahino ko e tivaisi 'a e faka'iloa 'i he mo'oni'i me'a ne tali 'e PW3 'oku malava ki ha ni'ihī kehe kenau hu ki he peesi FB Vasi Vehikite mei ha tivaisi kehe 'o nau fakahoko ai 'a e post pea 'e kei ma'u pe 'a e ID FB tatau. 'Oku 'ikai keu tali 'a e ngaahi taukapo koeni 'a e faka'iloa' 'o makatu'unga 'i he ngaahi me'a' ni:

35.1 'Oku 'ikai fakakikihi'i he faka'iloa ko e fetu'utaki faka'elekitulonika ne ngaue'aki ko e Facebook platform.

35.2 Ko e FB ko e mitia sosiale 'oku malava ke hu kiai ha taha mei ha fa'ahinga tivaisi 'o ngaue'aki 'a e 'initaneti 'o kau kiai ha komipiuta, tepileti (tablets) pe ko ha smartphone. 'I he lesisita ha taha kene ngaue'aki 'oku ne fa'u ai 'ene peesi profile 'aki 'ene hingoa mo 'ene lea fakapulipuli (password) 'o fakahā 'i he'ene peesi 'a e ngaahi fakamatala fekau'aki mo ia fakafō'ituitui pea ne lava ke post 'ene ngaahi tohi, la'ita mo ha ngaahi faka'ali'ali

- kehekehe fakaemitia (multimedia) 'oku lava ke vahevahe ia mo e kakai kehe kuo nau loto kenau kaungame'a (friends) pe ko ha ngaahi 'ata kai kehekehe 'oku malu ka 'oku 'ata ki he kakai (different privacy settings).¹⁵
- 35.3 Ne fakamo'oni fuakava 'a PW1 'o ne pehe ko e peesi FB na'a ne sio ai he post (Exhibit 2) ko e peesi pe ia 'a e faka'iloa he na'a na friend pea ko e peesi tatau pe eni na'a na fa'a fetohi'aki ai moia kimu'a he kei sai ai hona vā. Ne 'ikai fakakikihi'i he faka'iloa 'a e mo'oni'i me'a koeni kene 'omi ha veiveiua fakapotopoto ko ha peesi FB eni 'o ha taha kehe mei he faka'iloa'.
- 35.4 Ne to e fakamo'oni 'a PW1 'o pehe 'oku 'ikai ko ha toki fai peheni 'ange eni 'a e faka'iloa kiai ka na'a ne 'osi post kimu'a 'o lau ange kiai fekau'aki mo e ngaahi me'a kehe (vakai ki he palakalafi 10.8). Ne 'ikai fakakikihi'i eni he faka'iloa 'i he'ene fehu'i fakafihhi pea 'oku ha mai ai kuo 'osi fai eni he faka'iloa ki he mamahi ki mu'a 'i he founa tatau neongo ko e ngaahi lau kehe ia mei he lau koeni 'oku makatu'unga ai 'a e launga 'a e mamahi.
- 35.5 'Oku ou tui tatau mo e fokotu'u 'a e Talatalaaki 'i he'ene malanga tapuni 'oku 'ikai ko ha konga ia 'a e 'elemeniti koeni', ke sio tonu ha taha ki he faka'iloa na'a ne ngaue'aki 'a e fetu'utaki faka'elekitulonika (facebook) pea 'oku 'ikai keu tui ko e taumu'a ia 'a e Lao he ka na ko ia, ne 'osi tohi'i fakahangatonu mai he Lao 'a e fiema'u koia.
- 35.6 'I he felave'i mo e lave ki he IP address, ne 'osi fakamo'oni 'a e PW3 ki he founa ngaue na'a ne ngaue'aki (vakai ki he palakalafi 14.10 ki he 14.13) pea na'a ne lekooti eni 'i he Exhibit 3 pea ma'u ai 'a e ola 'i he Exhibit 4. 'Oku 'oku ou fiemalie ki he taukei 'oku ma'u he PW3 fakataha mo e ako ne kau atu kiai ke fakataukei ia (vakai ki he palakafi 15.7) ki hono fakahoko 'ene ngaue ki he launga. 'Aia ko e ID FB ne fakatefito ai 'ene fekumi ke ma'u mei ai 'a e peesi totonu na'a ne fakahoko 'a e post; pea na'a ne fakapapau'i ai ko e peesi FB na'a ne ma'u 'i he'ene ngaue ne fakahoko ki he launga (Exhibit 4) ko e peesi tatau peia mo e me'a 'oku hā he Exhibit 2 (vakai ki he palakalafi 15.15).

¹⁵ <https://en.wikipedia.org/wiki/Facebook>

- 35.7 'Oku ou to e vakai ki he tali he PW3 'a e fokotu'u 'a e faka'iloa 'a e malava ke hu ha ni'ihiki kehe 'o ngaue'aki 'a e peesi FB Vasi Vehikite mo e ID FB tatau. 'Oku fenapasi eni mo e fakamatala kuou ma'u ki he natula 'o e FB 'i he palakalafi 35.2. Ka 'oku ou to e vakai ki he hoko atu 'a e fakamatala 'a PW3, 'e malava eni 'okapau 'oku 'ilo he ni'ihiki kehe koia 'a e password 'a e taha ha'ana 'a e peesi FB ke ne hu ki loto 'o ngaue'aki (vakai ki he palakalafi 15.4).
- 35.8 Neongo ne hili e ma'u e ola e ngaue 'a e PW3 ne 'ikai ke ma'u ai 'a e post 'oku hā he Exhibit 2 'i he peesi FB 'o e faka'iloa', 'oku ou tali 'a e fakamatala 'a PW3 ki he ngaahi 'uhinga 'e malava ke 'ikai to e 'asi 'a e post (Exhibit 2), 'aia 'oku malava ke tamate'i pē ko hono fūfū'i 'a e post koia (vakai ki he palakalafi 14.19 mo e 14.24). Ne 'ikai ke fakakikihi'i 'a e ngaahi 'uhinga koeni 'e he faka'iloa'.
- 35.9 Ne fakamo'oni 'a PW1 pea mo vakai ki he Exhibit 2 'o mahino ko e ngaahi lea 'oku hā he fofonga 'o e tohi fekau', koia 'oku hā 'i he kongaki 'olunga 'o e post koia' pea 'oku 'asi pe ai 'a e tukuaki'i mamafa koia ki he mamahi, Siuaki. Ne fakamo'oni mo PW3 'o fakapapau'i ko e Exhibit 2 pe ne 'oange fekau'aki mo e launga pea ko e ngaahi lea pe ia felave'i mo e tohotoho he mamahi 'ene niece ne 'asi ai.
36. 'I he'ene felave'i mo e toenga 'o e kongaki 'a e 'elemeniti v, fakatatau ki he kupu 2¹⁶, ko e 'uhinga 'o e lea 'fakamamahi' 'oku kau kiai 'a e fetu'utaki faka'elekitulonika 'oku kau ai ha naunau 'oku fakamamahi, fakamanamana, fakakina, fakatu'utamaki, fakalielia mo ha fa'ahinga pehē 'oku 'i he tu'utu'uni 'a e Fakamaau'anga te ne fakatupu ha fakatu'utamaki ki ha taha fakapotopoto 'i he tu'unga 'o e taha koia.
37. 'I he hopo ni, ne lava 'a e mamahi 'o sio ki he post koeni 'i he facebook platform pea na'e 'atā pea malava ke sio kiai mo e kakai kehe (public) 'i 'aho 19 'Epeleli 2023 (vakai ki he palakalafi 14.23). 'I he 'aho 18 'Aokosi 2023 'i hono ma'u 'a e ola 'o e ngaue 'a PW3 (Exhibit 4) ne hā ai ko e kaungame'a 'e toko 882 (vakai ki he palakalafi 14.21) 'a e faka'iloa 'aia ko e tokolahi ia ne malava kenau sio mo kinautolu ki he post he facebook platform. 'Oku poupu ki heni 'a e fakamo'oni 'a e mamahi', 'a e uesia lahi ne hoko kiai he 'ikai kene lava 'o to'o 'a e ngaahi lea 'i he post (Exhibit 2) mei he'ene fakakaupou he ko e taimi

¹⁶ Lao ki he Ngaahi Hia 'o e Fakamamahi 'aki 'a e Fetu'utaki Faka'elekitulonika (Tonga), Lao fika 23 'o e 2020

kotoa pe 'oku fetaulaki mo kinautolu na'a nau sio mo nautolu ki he post 'oku nau 'ohake 'o toutou talanoa'i ange kiai (vakai ki he palakalafi 10.19).

38. 'I he'eki vakai ki he ngaahi fakamo'oni 'i he hopo' ni, fakataha mo 'eku fakama'opo'opo ki he ngaahi taukapo 'a e faka'iloa kuou 'osi lave kiai kimu'a heni, 'oku ou fiemalie kuo fakamo'oni'i he Talatalaaki 'o 'ikai ha'aku to e veiveiua fakapotopoto ki he 'elemeniti v 'o e hia 'o makatu'unga 'i he ngaahi me'a ni;

38.1 Ko e faka'iloa' 'oku ne ta'u 63 pea ne 'iai 'ene ngaahi fatongia fakafaiako 'i he 'ekatemala pea mo e sipoti ma'ae fanau Tonga tokolahi 'o kau kiai e fanau fefine 'i he ngaahi ta'u lahi ne nofo ai 'i Amelika mo 'ene ngaahi fatongia makehe pē kimu'a pea ne toki fakafisi fakafuofua ki Siulai 2023; 'oku ne kau atu ki he ngaue fakakomiuniti ki he kau Niua 'i 'Eua, 'aia 'oku 'iloa ko e Niua Connection pea fengae'aki ai mo e kau Talekita 'o ne tataki ai 'a e kakai tokolahi 'i he ngaahi me'a na'a ne tui 'e lelei ma'ae fonua' (vakai ki he palakalafi 10.16 mo e 10.18).

38.2 Ko e ngaahi lea ne ngaue'aki 'i he post 'a e peesi FB 'a e faka'iloa (Exhibit 2) ne pehee ai "PISILA KULI TA'E TALAUSESE, PALA HUHUA ENA NE TOHOTOHO AI E SIUAKI HO TUONGA'ANE HOMOU KI'I NIECE KO E MEA IA 'OKU UI KO E HUHUA..." 'oku hā eni 'a e lea 'oku tukuaki'i 'a e mamahi ki he hia angahala fakamala'ia 'o fakatatau ki he Lao ki he Ngaahi Hia 'o Tonga, kupu 132; neongo ne fakamo'oni 'a PW1 'oku te'eki tukuaki'i 'angataha ia pe faka'ilo pe fakahala'ia'i ia kiai (vakai ki he palakalafi 10.11); pea (ii) ko e faka'iloa ko e tuofefine 'aki (vakai ki he palakalafi 10.3) pe eni 'a e mamahi pea ko'ene lea ne fakataumu'a ki he tuofefine mo'oni 'a e mamahi (vakai ki he palakalafi 13.10) 'aia 'oku nau faka'apa'apa. Ko e ngaahi lea fakalielia (tohotoho) fekau'aki mo e fa'ahinga anga fakamala'ia (tohotoho 'a e niece) koia ne post 'oku 'ikai taau ia pea 'oku tapu 'i he 'ulungaaanga fakafonua ke fai ia 'i he ha'oha'onga 'o ha ngaahi tu'unga faka'apa'apa 'o hange ko e hopo ni, 'i he anga fakafonua' mo e nofo 'a kainga 'i Tonga' ni.

38.3 Neongo 'a e ngaahi fehu'i fakafihi 'a e faka'iloa ke makatu'unga ai 'ene taukapo ne 'ikai koia na'a ne fai 'a e tohi' pea 'e malava ko e ni'ihiki kehe ia na'a nau hu ki he'ene peesi FB, 'i hono fakatahataha'i 'a e ngaahi

fakamo'oni fakahangatonu mo 'ataakai 'a e Talatalaaki', kae tautefito ki he fakamo'oni 'a PW1 mo PW3 neu lave kiai ki mu'a pea neu fanongo ai', 'oku 'ikai kene fakatupu ha veiveiua fakapotopoto 'i he'eku fakakaukau ko ha to e taha kehe eni mei he faka'iloa', 'aia 'oku ne ha'ana 'a e peesi FB koeni, pea na'a ne fai 'a e post 'oku hā 'i he Exhibit 2 'o kau kiai 'a e ngaahi lea koia ki he mamahi.

38.4 'I he'ene pehē, 'oku ou fakama'opo'opo ko e ngaahi lea ne hā he peesi FB 'a e faka'iloa fekau'aki mo e mamahi 'oku kau kiai 'a e ngaahi lea fakamamahi, fakatu'utamaki mo fakalielia pea 'oku ne malava ke fakatupu 'a e fakatu'utamaki ki ha taha fakapotopoto (reasonable person) 'o hange ko e mamahi 'i he tu'unga 'oku ne 'iai ko e taha 'oku te'eki 'iai ha'ane lekooti faihia ki he tohotoho, pea 'iai 'ene ngaahi lakanga falala'anga 'i he me'a fakangaue, sipoti mo faka-komiuniti 'aia kuou 'osi lave kiai 'i 'olunga.

39. Ki he 'elemeniti fika iv (na'e matu'aki ta'etokanga 'a e faka'iloa ki he ngaahi ola), 'oku ou tui ko 'eku fakama'opo'opo kuou fai 'i he palakalafi 38.4 'i 'olunga, 'oku 'ikai fiema'u keu to e fu'u lave ki he 'elemeniti koeni. Mei he ngaahi fakamo'oni kuou lave kiai 'i he'ene felave'i mo e 'elemeniti fika v, 'oku 'ikai ha veiveiua fakapotopoto 'iate au ko e ngaahi lea fakatu'utamaki, fakamamahi mo fakalielia ne fakahoko he faka'iloa 'i he'ene peesi FB 'oku hā mai ai 'a e ta'etokanga 'a e faka'iloa ki he fakatu'utamaki 'oku malava ke hoko 'i he ola 'o e ngaahi lea na'a ne ngaue'aki ka e pehee ki he founa na'a ne fakahoko ai, 'i he facebook platform, 'aia 'oku malava ke a'u tonu ki he kakai tokolahi pe ko kinautolu kuo nau loto kenau kaungame'a (friends) mo ia 'o a'u pe ki he mamahi he 'oku mahino mei he fakamo'oni 'a PW1, na'a na friend pe mo e faka'iloa 'i he peesi FB tatau na'a ne fakahoko 'a e post 'i he taimi ne post ai. 'Aia 'i he 'ilo koia', 'oku ou tui ne 'ilo pe kiai 'a e faka'iloa ka na'a ne matu'aki ta'etokanga pē ia ki he ola mei he'ene fakahoko 'a e post pehē.

40. Ko e ola koia, 'oku fakatefito ai 'a e 'elemeniti fika vi ('aia ko hono ola, 'oku fakatupu ha maumau kia Siuaki Livai pea mo hono famili), 'o e hia'. Ko e fo'i lea "maumau" 'i he'ene tu'u 'i he 'elemeniti fika vi koeni, 'oku 'omi 'i he kupu 2 'o e Lao¹⁷ 'a e ngaahi faka'uhinga mei he (a) ki he (d). 'I he hili 'eku vakai ki he ngaahi fakamo'oni 'a PW1 pea mo PW2 'aia

¹⁷ Above n16

‘oku ou vakai ne ‘iai ‘ene kaunga mo e ‘elemeniti koeni, ‘oku ou pehe ko e faka’uhinga ‘o e “maumau” ‘i he’ene hoko ki he mamahi mo ‘ene famili ‘i he kongā (a) ‘aia “... ‘oku ‘uhinga ki ha (a) fa’ahinga maumau fakaeongo, maumau fakaesino pe mamahi fakae’atamai ‘oku ‘ikai ma’ama’a, ‘oku fakatupu ki ha taha fakapotopoto ‘i he tu’unga ‘o e taha koia”.

41. ‘Oku ha mahino mai mei he fakamatala fakamo’oni ‘a PW1 ki he ngaahi uesia fakae’atamai na’a ne ongo’i ‘i he ‘ikai kene lava ‘o to’o mei he’ene fakakaukau ‘a e tukuaki’i ne fai ange kiai ‘i he post ‘a e peesi FB ‘a e faka’iloa, ka e pehee ki he ngaahi uesia na’a ne ongo’i mo fehanganagai moia ‘i he’ene fakakaukau kiai ‘o ‘ikai lava ia ke nga’unu ‘ene mo’ui mo ‘ene ngaue ki mu’a; ‘ikai kene lava ‘o mohe lelei; ne ‘iai e taimi ‘e ni’ihi ‘ene ongo’i hange ‘oku hoka’i hono mafu ‘i he’ene fakakaukau kuo holofa katoa ‘ene ngaue lelei kotoa ne fai (vakai ki he palakalafi 10.19); mole ‘ene tokanga pea siosio noa; ‘ikai ifo ‘ene kau atu ki he ngaahi mea’ faka-famili (vakai ki he palakalafi 10.20); ongo’i faingatā’ia ‘o holo ai ‘ene faiako ‘akapulu’; holo ‘ene sino (vakai ki he palakalafi 10.22 mo e 10.23); ‘ikai ke ne ongo’i ‘oku ne to e fie fai ha me’a pea uesia ai ‘ene kai mo ‘ene ngaue (vakai ki he palakalafi 10.24); pea mo e ‘ikai fiefia ‘i he’ene nofo mali ko ‘ene faingatā’ia he sio ki he faingatā’ia ‘ene mali (vakai ki he palakalafi 10.25).
42. Ne fakamatala fakamo’oni ‘a PW2 ki he ngaahi maumau na’e ne sio ne hoko ki he mamahi ‘o hange ko e ngaahi me’a ne fakamatala kiai ‘a e mamahi ki he ‘ikai kene to e fiefie kai; holo ‘ene sino; ‘ikai lava ‘o mohe lelei ‘o a’u pe ki he’ene ma’u atu ‘oku ‘aa pe ‘o sio hange ‘oku fakakaukau pea ‘ikai kene to e lava ‘o fai ha ngaue ‘i he taimi ‘e ni’ihi (vakai ki he palakalafi 12.10 mo e 12.12). Ne to e fakamo’oni ‘a PW2 ki he ngaahi uesia pe kiai mo ‘ena nofo mali ‘o makatu’unga mei he tukuaki’i tohotoho ne fai ange he post FB ‘a e faka’iloa ki he mamahi ‘o kau kiai ‘ene ongo’i uesia ‘ene mo’ui nofo ‘a famili, ‘ene vā mo ‘ene fanga tokoua mo e kaungame’a he ako mo e siasi moe ‘ena ongoongo ne na ‘osi langa hake (vakai ki he palakalafi 12.9); ne lahi ange ‘ena taimi kee he’ene feinga ke veteki e palopalema mo ‘ene feinga ke hanga he mamahi ‘o tukuange ‘a e me’a’ ni ka e lava kena fakalalaka ki mu’a ka ne lahi ange e mo’ua ‘a e mamahi ‘ene fakakaukau ki hono ongoongo, ‘ene ngaue ‘i Amelika, sipoti, to’utupu mo ‘ena ‘ilo fakapapau ‘oku fu’u fakatu’utamaki ia ke tala he ope ne tohotoho ha taha (vakai ki he palakalafi 12.14) .
43. ‘I he faka’uhinga kuo ‘omai he kupu 2 pea mo hono fakafehoanaki mo e ngaahi fakamo’oni ‘a PW1 pea mo PW2, ‘oku ‘ikai ha’aku to e veiveiua fakapotopoto ko e ola ‘o e matu’aki

ta`etokanga `a e faka`iloa `i he`ene ngaue`aki `a `ene peesi FB ke fakahoko ai `a e fakamamahi ki he faka`iloa ', ko e maumau fakaeongo mo e mamahi fakae`atamai `oku `ikai ma`ama`a `i he tu`unga ne `iai `a e mamahi', ko e tokotaha ne ma`u lakanga `i he tafa`aki `o e ako, sipoti pea mo e komiuniti pea ne `iai `ene ngaahi fatongia ko e tangata`i fonua Tonga, ko e taki, husepaniti, tamai pea mo e tuonga`ane. `I he`eku fakakaukau pe `e ma`u nai `a e ola tatau ki ha taha fakapotopoto `i he tu`unga tatau mo e mamahi', makatu`unga he ngaahi lea ne ngaue`aki he faka`iloa `i he`ene peesi FB, ko `eku tali ko e `Io. `Oku ou to e vakai foki ne `ikai ke ma`ama`a `a e ngaahi mamahi fakae`atamai ne fakamo`oni kiai `a PW1 pea mo e PW2 he ne hoko ke holo lahi ange ai `a e sino `a e mamahi `i he uesia `ene kai, pea `oku ou tali ne `ikai ha`ane felave`i `a e holo koia mo `ene mahaki tauhi `i he fakamatala fakamo`oni kiai `a e PW1 (vakai ki he palakalafi 10.22 mo e 10.23); pea mo holo foki mo `ene fie ngaue kae`uma`aa `a e uesia ki he`ene nofo fakamali`.

L. Aofangatuku

44. Makatu`unga mei he ngaahi fakama`opo`opo kuou fai `i `olunga, `oku ou `aonfangatuku ai kuo lava he Talatalaaki ke ne fakamo`oni`i `a e hia kuo faka`ilo`aki `a e faka`iloa ki he tu`unga `oku `ikai `iai ha`aku veiveiua fakapotopoto.
45. `I he`ene pehē, `oku ou fakahala`ia`i `a e Faka`iloa ki he ngaue`aki `o ha ngaue ke fakamamahi mo fakatupu ha maumau `aki hono tuku atu ha fetu`utaki faka`elekitulonika.

`AHO: 15 `Epeleli 2024

Ane Tavo-Mailangi
Fakamaau Polisi Ma`olunga